

KINÉZHET-E KEREKEN A SZÖGLETES CUKORKA? HUMORFORDÍTÁSI ESETTANULMÁNY

CAN SQUARE SWEETS LOOK ROUND? A CASE STUDY IN HUMOUR TRANSLATION

FARKAS NÓRA¹

Az alábbi esettanulmány egy humoros gyermekirodalmi szöveg angol forrásnyelvi és magyar célnyelvi változatát veti össze a humoros elemek fordítására koncentrálva. Az esettanulmánnyal arra tettem kísérletet, hogy megállapítsam, mennyiben alkalmazható Attardo fordításra adaptált nyelvészeti humorelmélete a magyarra fordított humoros gyermekirodalom humorfordítási stratégiáinak vizsgálatára; emellett az is volt a célom, hogy a további ilyen irányú kutatásokhoz – a magyarra fordított humoros gyermekirodalom humoros elemeinek fordítását vizsgáló kutatásokhoz – hipotéziseket állítsak fel. Vizsgálódásom a leíró, eredményközpontú fordítástudományi kutatások körébe tartozik, de a nyelvészeti humorkutatás eredményeire – közelebbről Attardo nyelvészeti humorelméletére (1994/2002) és az ebből levezetett humorfordítás-elméletére (2002) – is erősen támaszkodik.

A vizsgált célnyelvi korpuszban feltűnően megnövekedett a humoros elemek száma, valamint ezek a humoros elemek nagyobb számban rendeződtek összefüggő humorláncokba, mint a forrásnyelvi szövegben. A kvalitatív vizsgálat eredményei alapján megkockáztatom a hipotézist, miszerint gyermekirodalom-specifikusnak számíthat az a jelenség, hogy a célnyelvi szövegben megnövekedik a humoros elemek száma, és javaslatokat teszek a jelenség kutatásának további lehetséges irányaira.

Kulcsszavak: gyermekirodalmi fordítás, leíró fordítástudomány, humorfordítás, GTVH

The objective of the present case study is to analyse humour translation in children's literature through the comparison of the English source text of Roald Dahl's well-known *Charlie and the Chocolate Factory* with the Hungarian translation. I attempt to find out to what extent Attardo's humour translation theory is applicable to the investigation of the humour translation strategies in the Hungarian translation of humorous British children's literature. Furthermore, I aim to set up hypotheses for further research in this field. This paper is intended to be a descriptive, product-oriented case study which falls within the discipline of translation studies but it also relies on the results of linguistic humour studies (more specifically on Attardo's General Theory of Verbal Humour 1994/2002).

The results show that the number of humorous items increased remarkably in the target text and these humorous items formed humour chains more frequently than their counterparts

¹ FARKAS NÓRA

PhD-hallgató

ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola Fordítástudomány Doktori Program

1063 Budapest, Szondi utca 80. fszt. 4.

simbremyne@gmail.com

in the source text. The following hypothesis can be set up on the basis of the qualitative results: the increased number of humorous items in the target text is characteristic of humorous children's literature.

Keywords: children's literature translation, DTS (Descriptive Translation Studies), humour translation, GTVH (General Theory of Verbal Humour)

Bevezetés

Az alábbi esettanulmány egy humoros gyermekirodalmi szöveg angol forrásnyelvi és magyar célnyelvi változatát veti össze a humoros elemek fordítására koncentrálva. Az esettanulmánnyal arra tettem kísérletet, hogy megállapítsam, mennyiben alkalmazható Attardo fordításra adaptált nyelvészeti humorelmélete a magyarra fordított humoros gyermekirodalom humorfordítási stratégiáinak vizsgálatára; emellett az is volt a célom, hogy a további ilyen irányú kutatásokhoz hipotéziseket állítsak fel. Vizsgálódásom a leíró, eredményközpontú fordítástudományi kutatások körébe tartozik, de a nyelvészeti humorkutatás eredményeire is erősen támaszkodik.

Az első fejezet a kutatás relevanciájával foglalkozik, és rámutat a gyermekirodalmi fordítás és a humorfordítás területei közt mutatkozó átfedésekre. A második fejezet a kutatási kérdéseket fogalmazza meg. A harmadik fejezet a kutatás módszereit ismerteti, és egy mintaelemzést mutat be. A negyedik fejezetben az eredmények bemutatása következik, az ötödik fejezet pedig az eredményeket összegzi, és a továbblépést segítő kérdéseket fogalmaz meg.

1. A kutatás relevanciája

A humorfordítás fokozott nehézségeit számos helyen tárgyalja a szakirodalom. Az elsődleges problémák közt a humor kulturális és nyelvi beágyazottságát szokás említeni (NEWMARK 1988: 32, VANDAELE 2010: 150). A humorfordítás kutatójának mindenekelőtt a humor fogalmával kapcsolatos „terminológiai káosz” (RASKIN 1985: 8) és a humor definiálásának a tárgyból fakadó fokozott szubjektivitása (XENI 2014: 131) okozhat nehézséget. Jelen tanulmány nem kísérli meg definiálni a humort, tárgya tanulmányozásához mindössze a humoros szöveg fogalmát és a humorfordítás sikerességének kritériumait igyekszik meghatározni. Noha az álláspontok e tekintetben sem egységesek, jelen tanulmányban Attardo 1994 vélekedésével összhangban a humorfordítás sikerességében a humoros hatás átvitelét fogom elsődleges fontosságú tényezőnek tekinteni, és Attardót követve azt a szöveget fogom humorosnak tekinteni, amelynek perlokúciós célja az, hogy humorosként fogják fel (ATTARDO 2001: 32–33).¹

Több okból is kézenfekvőnek tűnik, hogy a humorfordítás kérdéseit egy gyermekirodalmi korpuszon vizsgáljuk. Mint azt ALVSTAD (2010: 26) is megjegyzi, a gyerekirodalom (és a gyerekirodalom fordítása) aszimmetrikus kommunikáció, mivel a szöveg feladója az esetek többségében felnőtt, befogadója pedig (szintén az esetek többségében) gyerek, és a felnőtt feladó hatalmi helyzetben van a gyerek befogadóval szemben. A kommunikáció aszimmetrikus voltából következően a fordító hangja jobban hallható (vagy látható) a fordított gyerekirodalmi szövegekben, ezáltal

bármilyen fordítási problémát jól vizsgálhatóvá tesz. (Vö. Shavit szerint a fordított gyermekirodalomnak az irodalmi poliszisztémában elfoglalt periférikus helye a gyermekirodalom fordítóját felhatalmazza arra, hogy a szövegen nagy módosításokat hajtson végre – SHAVIT 1986: 112-t idézi XENI 2011: 21). Ezen túl a humoros szövegek fordítási problémái több ponton átfedést mutatnak a gyerekirodalmi szövegek Alvstad által is felsorolt főbb fordítási problémáival. Az átfedéseket az 1. számú táblázatban igyekeztem szemléltetni.

1. táblázat

Átfedések a gyerekirodalmi fordítás és a humorfordítás problémái között

	Gyerekirodalom fordítása (ALVSTAD 2010: 24–25)	Humorfordítás
kulturális közeg adaptációjának kérdései	a megcélzott befogadóknak (gyerekek) fokozott nehézségeket okozhat az idegenítő eljárással készült fordítás befogadása, ezért jellemzőbb a honosítás	a humoros hatás elérése érdekében jellemzőbb a honosító eljárás
kettős olvasat	gyerek-felnőtt (külön-külön működnek)	explicit-implicit (együttes jelenlétük szükséges a humoros hatás eléréséhez)
szóbeliség jegyei	a felolvasás hagyománya, valamint a hangzás, ritmus, rímek és nyelvi játékok hangsúlyos szerepe fokozottan kreatív megoldásokat követel meg a fordítótól	viccmeséléskor és az audiovizuális humor esetében az azonnal látható reakciók és a szójátékok miatt a fordító fokozott kreativitása szükségeltetik
szöveg és kép	gyakori a verbális és a vizuális kód együttes megjelenése (illusztrációk)	gyakori a verbális és a vizuális kód együttes megjelenése (kép-vicek, humoros képsorok, internetes mémek, vígjátékok, szituációs komédiák)

Amint az 1. táblázatból is látható, a gyerekirodalmi fordítás és humorfordítás problémái számos ponton összekapcsolódnak, amennyiben hasonló kérdéseket vet fel mindkét esetben a kulturális közeg adaptációja, a kettős olvasat, a szóbeliség hangsúlyos jegyei, valamint az igen gyakran hangsúlyosan megjelenő képi információk (melyek a szöveggel többféle kapcsolatban állhatnak – l. ALVSTAD 2010: 24–25). Gyakran a megoldás is hasonló, hisz mindkét fordítástípusra általában véve a honosító fordítás a jellemzőbb (jóllehet ezt a fordítási normák is befolyásolják – l. TOURY 1995).

További összefüggésként említhetjük, hogy a gyerekirodalmi szövegekre jellemző kettős olvasat esetében (nagyraért) a humoros elemek által teremthető meg az a kétértelműség, melynek köszönhetően ezek a szövegek egyszerre olvashatók gyerekirodalmi és felnőtt közönségnek szóló művekként. Ennek következtében a humoros gyerekirodalmi szövegeknél gyakorta kétfajta humorral kell számolnunk, hiszen a gyerekolvasóknak szóló humor mellett sok esetben találkozunk bennük a

felőtt olvasóknak címzett humoros kiszólásokkal. A kettős olvasat különbözőképpen működik gyerekirodalmi szövegek és humoros szövegek esetében: utóbbinál a szöveg végére érve rendszerint feloldódik az ambiguitás (kivéve bizonyos humortípusok esetében, mint a nonszensz vagy az abszurd), a gyerekirodalomban azonban a két olvasat – a gyerek és a felnőtt olvasóé – párhuzamosan fut egymással, és ez a kettősség sohasem oldódik fel (legfeljebb amikor felnőtt fejjel újraolvassuk a gyerekkori olvasmányt). Mindenesetre a kettős olvasat mindkét esetben megnehezíti a fordító dolgát; amennyiben ezt nem sikerül átadnia, úgy a gyerekirodalom esetében elveszíti a felnőtt (vagy a gyerek) olvasókat, a humoros szövegnél pedig elveszíti a humoros hatást. Ha a gyerekirodalmi szöveg kettős olvasatának egyike (vagy mindkettő) egyben humoros olvasat is, úgy a fordító feladatai megnégyszereződnek. Itt érdemes azt is szem előtt tartani, hogy „/a/ humor fejlődéstani fokozatossággal jellemezhető, azaz kialakulásának fázisait jelen tudásunk szerint egy kontinuum mentén képzeljük el” (MARTIN 2007, idézi SCHNELL Zs. 2013: 96.), továbbá, hogy „/f/ fejlődéstanilag a humor legkorábbi formáiban is jelen van az összeférhetetlenség” (uő, uott).

A verbális humor körébe tartozó nyelvi játékok fordítása a fentiekén túl azért is problematikus a humoros gyermekirodalmi szövegekben, mert a nyelvi játék célzott fejlesztő funkcióval bír, és ezzel megnöveli a fordító (gyermekirodalmi szövegek fordítása esetén egyébként is fokozott) felelősségét: „/a/ nyelvi játékokon alapuló szövegek recepciója nemcsak feltételezi a fejlett nyelvi kompetenciát, hanem a nyelvi játékokra való reflektálással fejleszti is azt” (FORGÁCS 2000: 33). Ez a jelenség egyben kutatásom relevanciáját is kijelöli: a gyerekirodalom fordítójának felelőssége igen nagy, mivel a gyerekirodalmi szöveg befogadása a gyermek anyanyelvi kompetenciáját, szövegértését és olvasási kedvét egyaránt hivatott fejleszteni. A rosszul fordított humoros elemek fokozott feldolgozási nehézséget okozhatnak a gyermekolvasónak, míg a le nem fordított humoros elemek a célszöveg élvezeti értékét csökkentik a megcélzott befogadók körében. Mindennek negatív hatásai lehetnek a gyermekolvasó anyanyelvi kompetenciájának, szövegértésének, olvasási kedvének, és végső soron humorkompetenciájának fejlődésére nézve. A felsorolt nemkívánatos következmények elkerülése érdekében érdemes közelebbről megvizsgálni ezt a fordítási problémát, az eredményekből pedig levonni az esetleges konzekvenciákat a (hazánkban alig létező) gyermekirodalmi fordításkritika számára.

Végezetül egy specifikusan a gyermekirodalmi szövegek humoros elemeinek fordítására vonatkozó nehézségre szeretném felhívni a figyelmet: közelebbről arra, hogy a gyermekirodalom fordítójának a fordítás során szem előtt kell tartania egyfajta fejlődéstani fokozatosságot, ami a gyerek és felnőtt humorkompetenciájának különbözőségét illeti. Ez a probléma olyan újabb módszertani kérdéseket vet fel, melyeket az itt következő tanulmánynak nem állt módjában megválaszolni (vö. a fordítónak ismernie kell a célnyelvi befogadóközösség ismereteit, és feltételezéseket kell tennie kognitív környezetükről – GUTT 2000).

Láthatjuk, hogy a két terület egyenként is nehezített fordítási helyzetet eredményez; kérdés azonban, hogy e nehézségek a humoros gyermekirodalom, illetőleg a gyermekirodalomban megjelenő humor fordításakor összeadódnak-e. A fent vázolt

tényezőkből kiindulva kevésbé meglepő, hogy mind a humor, mind pedig a gyerek-irodalom fordításának kutatásakor fokozott figyelemben részesül a fordíthatatlanság kérdése. A gyermekirodalmi fordítás kutatásáról szólván Xeni elsődlegesnek nevezi a fordíthatóság-fordíthatatlanság kérdéskörét, a fordíthatóság fő akadályaként pedig a speciális igényű célközönséget és a gyermekirodalom fordításakor gyakran felmerülő kulturális különbségeket jelöli meg (XENI 2011: 18). A humorfordítással kapcsolatban SIERRA-MARTÍNEZ (2005) és JANKOWSKA (2009) is megjegyzi, hogy a humor fordítása során veszteség nemcsak kvantitatív, de kvalitatív értelemben is bekövetkezhet. Vicceket tanulmányozva mindketten úgy találták, hogy nyelvpártól és a fordítási módszertől függetlenül a célszöveg kevésbé humoros, mint a forrásszöveg, ami következhet abból, hogy kevesebb humoros elemet tartalmaz, de abból is, hogy a benne fellelhető humoros elemek kevésbé humorosak (idézi: XENI 2014: 146). ATTARDO 2002 a humorfordítást „impossible in principle” tevékenységnek nevezi (2002: 191). Lendvai Jakobsont idézve jegyzi meg, hogy veszteség nélküli humorfordítás nem létezik, hiszen eleve nem létezik veszteség nélküli fordítás, ugyanakkor felhívja a figyelmet a fordítás megnövekedett nehézségeire, amennyiben úgy vélekedik, hogy „a különbség a veszteség mértékében van” (Jakobsont idézi LENDVAI 1999: 36). Lendvai a „lefordíthatatlanságot” relatív fogalomnak tartja, illetőleg egy elfogadhatósági skálán helyezi el, melynek a lefordíthatatlanság az egyik végpontja (LENDVAI 1999: 36). Jelen tanulmányban a humor fordíthatósága mellett foglalkozom állást, és ezzel összefüggésben igyekszem felhívni a figyelmet a kompenzálásnak a humor fordíthatóságában betöltött szerepére. KLAUDY 2014 szerint a fordítók a kompenzálás műveletét a fordításban elkerülhetetlen veszteségek csökkentésére alkalmazzák (2014: 155). Ezzel összhangban Xeni arra hívja fel a figyelmet, hogy a le nem fordított humoros elem a célnyelvi szövegben veszteségnek minősül, amelyet a fordító egy, a szöveg más pontján elhelyezett másik humoros elemmel kompenzálhat (XENI 2014: 152 – a szerző itt viccről – *joke* – ír, azonban a kontextusból kitűnik, hogy kijelentése ennél általánosabban, minden humoros elemre érthető). A későbbiekben látható lesz, hogy az általam vizsgált korpusz számos példát vonultat fel arra a fordítói eljárásra, amikor a lokálisan lefordíthatatlannak (vagy kvalitatív értelemben hiányosan/kevésbé fordíthatónak) bizonyuló humoros elemet a fordító a szöveg más pontján vagy pontjain egy vagy több másik humoros elemmel kompenzálja.

2. Kutatási kérdések

Az alább ismertetett esettanulmányban a következő kérdésekre keresem a választ:

- Alkalmas-e Attardo nyelvészeti humorelmélete és ebből levezetett humorfordítás-elmélete a humoros gyerekirodalmi szövegek, közelebbről egy speciális humoros gyerekirodalmi szöveg magyar fordításában a humorfordítási stratégiák vizsgálata?
- Milyen hipotézisek állíthatók fel a nyelvészeti humorelemzés nyomán a magyarra fordított humoros gyermekirodalmi korpuszsal kapcsolatban?
- A vizsgált korpuszban milyen nehézségeket okoznak a humor fordításában mindazok az (1. táblázatban felsorolt) tényezők, amelyek egyébként is nehezítő tényezők-

ként jelentkeznek a gyermekirodalmi szövegek fordításában (okoz-e fokozott fordítási nehézséget a kultúraspecifikus humoros elemek, a nyelvi játékok, illetőleg a gyermeki-felnőtt kettős olvasat fordítása)? A korpusz alapján kimutatható-e olyan tényező, amely a gyerekirodalomra specifikusan okoz nagy nehézséget a fordításban; tehát valamely olyan humorfordítási tényező, amely csak a gyerekirodalomban fordul elő; vagy esetleg máshol is előfordul, de a gyerekirodalom fordításakor fokozott nehézséget okoz?

A fenti kérdésfeltevésekkel az itt bemutatandó esettanulmány egyaránt kíván hozzájárulni a humorfordítás fordítástudomány keretei közt történő vizsgálatához, a gyerekirodalom fordításkritikájához és Attardo fordításra alkalmazott nyelvészeti humorelméletének magyarra fordított humoros gyermekirodalmi korpuszra történő alkalmazásához, esetlegesen finomításához.

3. Módszerek

3.1. A korpusz

A vizsgált korpusz egy közkedvelt angol meseregény (Roald DAHL: *Charlie and the Chocolate Factory*) angol forrásnyelvi szövegéből és ennek (mindaddig egyetlen) magyar célnyelvi változatából áll. Mivel a magyar változat (*Karcsi és a csokoládégyár*, fordító: Borbás Mária, a versbetéteket fordította N. Kiss Zsuzsa) megjelenésétől fogva igen nagy népszerűségnek örvend a gyermek célközönség körébenⁱⁱ, feltételezhetjük, hogy a fordítás jól sikerült. A regényre a következő okokból esett a választásom: Roald Dahl sajátos humorú, jól felismerhető stílusú szerző, akinek nyelvileg is játékos, intelligens gyerekkönyvei nemcsak népszerűek, de több országban erősen ajánlott iskolai olvasmányok is. Regényei rendszerint egy nem humoros alapparratívából kiindulva, az elszórt humoros elemeknek köszönhetően válnak humorossá,ⁱⁱⁱ és szövegeinek játékosága, a bennük megjelenő láncokba szerveződő humor, valamint a teljes szöveget átszövő groteszk, olykor nonszenszbe hajló hangnem feltételezhetően kihívást jelent a mindenkori fordítónak.

3.2. Humoros elemek elkülönítése Attardo nyelvészeti humorelméletének alkalmazásával

A humoros elemeket Attardo 1994 általános nyelvészeti humorelméletének segítségével különítettem el és elemeztem. Az Attardo és Raskin által 1991-ben kidolgozott (idézi ATTARDO 2001: 22), majd Attardo által továbbfejlesztett Verbális Humor Általános Elmélete (GTVH – General Theory of Verbal Humour, ATTARDO 1994/2002) segítségével nyelvészetileg elemezhetővé válnak a verbális humor megnyilvánulásai. Az Attardo által több alkalommal (2001, 2002) továbbfejlesztett elmélet azért jelentős, mert ez az első olyan kísérlet, amely a verbális humor különféle megnyilvánulásait nyelvészeti – szövegnyelvészeti, szemantikai és pragmatikai, ill. a későbbiekben narratológiai – megközelítésből elemzi. Míg Attardo 1994 még főként vicceket elemez, addig Attardo 2001 már nagyobb lélegzetű narratív szövegekre is kiterjeszti az elmélet hatókörét. A fordítások vizsgálata szempontjából fontos,

hogyan Attardo 2002 a GTVH-ra alapozva bemutatja saját „preskriptív mini” humorfordítás-elméletét, amelynek segítségével a szerző szándéka szerint mérhetővé válik a humorfordítás sikeressége.

Az elmélet alapját hat, hierarchiába rendezett *ismereti forrás* (Knowledge Resource) képezi: ezek a *forгатókönyv-oppozíció* (Script Opposition – FO), a *logikai mechanizmus* (Logical Mechanism – LM), a *sztuáció* (Situation – Sz), a célpont (Target – CP), a *narratív stratégia* (Narrative Strategy – NS) és (a hierarchia legalsó fokán) a *nyelv* (Language – Ny). A forгатókönyv-oppozíció Attardo értelmezésében minden humoros megnyilvánulásban jelen van. Jelenlétéhez két feltételnek kell teljesülnie: egyfelől a szövegnek részben vagy egészben összeegyeztethetőnek kell lennie két különböző forгатókönyvvvel (ahol a „forгатókönyv” szervezett információ-együttesként, a beszélő által internalizált kognitív struktúraként értendő (ATTARDO 2002: 2–8; bővebben lásd az FO definíciójánál); másrészt ennek a két forгатókönyvnek ellentétben kell állnia egymással úgy, hogy ugyanakkor az adott szövegben részben vagy egészben át is fedik egymást. Az ellentét a végére vagy feloldódik (pl. viccek), vagy nem (pl. nonszensz, abszurd), de jelenléte szükséges a humoros hatás eléréséhez. Logikai mechanizmuson Attardo azt a lokális logikán alapuló paramétert érti, amely (opcionálisan) összeköti egymással a két szemben álló forгатókönyvet, és feloldja a forгатókönyvek közt feszülő ellentétet. Idetartoznak például az ellentétes értelemek egymás mellé helyezése, a *garden-path* logikai mechanizmusa, a hibás érvelések, a téves analógiák és hamis feltételezésből kiinduló következtetések, a felnagyítás (túlzás) és a kratülizmus. A logikai mechanizmus paramétere nem szükségszerűen van jelen a humorban, mivel nem minden humortípusnál oldódik fel az ellentét (l. abszurd, nonszensz). A sztuációba tartoznak a humoros megnyilatkozás résztvevői, eszközei, feladatai, tárgyai, tevékenységei stb. A célpont(ok) megnevezés a humor „céltaábláira” vonatkozik; ez rendszerint sztereotipizálható személyek vagy csoportok neve (ugyanakkor, amint azt Attardo megjegyzi, a különféle társadalmi intézmények, mint például a „házasság” is a humor céltaábláivá válhatnak – 2001: 24). Ez az ismereti forrás sem képezi szükségszerűen részét minden humoros megnyilatkozásnak. A narratív stratégia azt a módot jelöli ki, ahogyan a szöveg tartalma megszerveződik, például: egyszerű (keretes) narratíva, dialógus (kérdés-válasz), kiszólás stb. A hierarchiában a legalsó helyet a nyelvismereti forrás foglalja el, amely a humoros megnyilatkozás verbalizációjáért felel. Ideális esetben a humorfordításakor egyedül a legalsó szinten, azaz a nyelv szintjén történik változtatás, a többi ismereti forrás érintetlen marad. Attardo hangsúlyozza, hogy nem lát különbséget a nyelvi játékon alapuló és a referenciális humor közt az ismereti források tekintetében, pontosabban egyetlen különbség van, ez pedig a nyelvismereti forrás megnövekedett szerepe a nyelvi játékon alapuló humornál; hiszen ez esetben a nyelv a forгатókönyv-oppozíció létrehozásában alapvető szerepet játszik.

Attardo verbális humor alatt mindenfajta, nyelvi eszközökkel kifejezett humoros megnyilatkozást ért, a nyelvi játékokon alapuló humort, a szó- és nyelvi játékokat pedig ezen belül különíti el. Dolgozatomban a *verbális humor* és a *nyelvi játék* kifejezéseket a fenti, attardói definíció szerint elkülönítve használom.

A fenti hierarchikus felosztásból következik Attardo **preskriptív mini humorfordítás-elmélete**, mely szerint „(...) **ha lehetséges, a fordítás során legyünk tekintettel mind a hat ismereti forrásra, de ha szükséges a változtatás, akkor pragmatikai célunk szem előtt tartásával a lehető legalacsonyabb szinten hajtjuk végre a változtatást**” (ATTARDO 2002: 183, fordítás tőlem).

Attardo fent ismertetett nyelvészeti humorelmélete alapján humoros szövegrésznek tekinthető minden olyan szövegegység – terjedelmi megkötés nélkül –, amely megfelel Attardo humorkritériumainak, azaz amelyben valamilyen (opcionálisan logikai mechanizmussal összeköthető-feloldató) forgatókönyv-oppozíció különíthető el, továbbá amely a fenti kritériumoknak való megfelelésen túl az olvasóban humoros hatást kelt. A fenti megszorításokkal kutatásom erősen korlátozott eredményekkel szolgáló esettanulmány, mely mindössze arról tud számot adni, hogy egy, a célnyelvi kultúrában szocializálódott felnőtt befogadó számára a vizsgált meseregény forrás- és célnyelvi változatának párhuzamos befogadása során milyen eltérések mutatkoztak a két szövegváltozat humorosságát illetően – a humoros elemeket egyéni és felnőtt humorkompetencia alapján elkülönítve, ám Attardo kritériumai által objektivizálva. Nem zárhatom ki annak lehetőségét sem, hogy bizonyos szövegrészek fölött átsiklottam, amelyeket nem érzékelttem humorosnak, akár mert kulturálisan, akár mert egyéni humorkompetenciámból következően nem keltettetek bennem humoros hatást; ezért egy bizonyos fokú szubjektivitást nem tudtam kiküszöbölni az elemzésből. Az alább leírtak igazságát arra alapozom, hogy saját megítélésem szerint az egyéni humorérzékelem nem tér el jelentősen a vizsgált regény célközönségének humorérzekétől, tekintve, hogy gyerekként magam is a vizsgált meseregény lelkes befogadói közé tartoztam, és a regény elolvasása ma is hasonló hatást vált ki belőlem, mint annak idején.^{iv}

A nem humoros alapnarratívában elkülönített, humort tartalmazó szövegrészeket következetesen *humoros (szöveg)elemnek* fogom nevezni.^v Többször visszatérő humoros elemeket (például a humoros tulajdonneveket) csak egyszer, a regénybeli legelső előfordulásukkor számolom (kivéve, ha az adott humoros elem egy helyen valamilyen okból különös fordítási nehézséget okoz). A regényszövegben egymással összefüggő, lineárisan egymásra következő humoros elemek láncait *humorláncoknak* nevezem. Az összekapcsolódás egyéb típusait terjedelmi okokból ezúttal nem veszem figyelembe, illetőleg a humorláncok átfogó terminusa alatt kezelem ezeket (vö. ATTARDO *strand* és *stack*, valamint *comb* és *bridge* kategóriáit a humoros elemek összekapcsolódására 2001: 29). A humorláncnak a következő munkadefiníciót adtam: egy adott forgatókönyv-oppozícióhoz a szöveg lokálisan jól behatárolható részén (legfeljebb egy fejezeten átívelően) több humoros elem kapcsolódik (avagy az adott behatárolható szövegrészben az egymásra következő humoros elemek azonos FO-val bírnak), melyek így a közös FO-n keresztül láncszerűen összekapcsolódva egymást erősítik, a lánc megbontása pedig a humoros hatás gyengülésével jár. A közös FO-n túl a láncba szerveződő humoros elemek a CP és az LM szintjén is összekapcsolódhatnak. Az elemzés során célszerűnek tűnt a humoros elemek különálló FO-itól megkülönböztetve egy humorlánc-szintű makro-FO elkülönítése.

Az elemzést a következőképpen végeztem: a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg egészében manuális elemzéssel különítettem el a humoros elemeket, majd megjelöltem azokat a szöveghelyeket, ahol változást tapasztaltam a humoros elem meglétét vagy minőségét illetően a forrás- és a célnyelvi változat között. A humoros elemeket minden esetben két lépcsőfokban azonosítottam: első olvasás alkalmával intuitív észlelés alapján jelöltem be az általam humorosnak érzett szöveghelyeket, majd másodjára e szöveghelyeket egyenként elemeztem Attardo elemzési szempontjainak segítségével, és végső soron csak azokat a szöveghelyeket jelöltem meg humorosként, amelyeknél a humoros hatás mellett ki tudtam mutatni az inkongruencia jelenlétét. A vizsgált jelenség jellegéből következően csak manuális elemzésre volt lehetőségem. A humoros elem jelenlétét tekintve a változásnak két típusát különböztettem meg: ezek a *módosulás*, valamint az *eltolódás* (*törlés* és a *megjelenés*) voltak. Módosulásnak azokat a fordítás során bekövetkező változásokat neveztem, amelyeknél a humornak csak a minősége, erőssége, nem pedig a megléte változott. Eltolódásnak azokat a változásokat neveztem, amikor a humoros elem meglétében következett be változás (ez kétféle lehetett: törlés vagy megjelenés). Módosulás akkor következett be, ha – Attardo saját nyelvészeti humorelméletéből levezetett preskriptív „mini humorfordítás-elmélete” alapján – a FO-t leszámítva valamely másik ismereti forrás szintjén következett be változás (tehát az inkongruencia megmaradt); ezzel szemben az eltolódás esetében vagy csak a forrásnyelvi, vagy pedig csak a célnyelvi szövegrészben mutatható ki inkongruencia (azaz az FO szintje változott). A változás, eltolódás és módosulás egymáshoz való viszonyát a 2. táblázatban foglaltam össze.

2. táblázat
A humoros szövegelem minőségében vagy meglétében
bekövetkező változás típusai

A humoros szövegelemben bekövetkező változás	
módosulás:	eltolódás:
– NS szintjén	– törlés (FO szintjén)
– CP szintjén	– megjelenés (FO szintjén)
– Sz szintjén	
– LM szintjén	

Ezt követően az elkülönített humoros elemeket kvalitatív elemzésnek vetettem alá, melynek során azt vizsgáltam, Attardo mini humorfordítás-elmélete alapján milyen általános következtetések vonhatóak le a humor fordítására nézve a szóban forgó szűk gyermeki irodalmi korpuszon. A nem reprezentatív eredmények a hipotézis későbbi felállításában lehetnek segítségemre.

A számszerű eredményeket a 4. táblázatban foglaltam össze. Ezt követően a kvalitatív elemzés során összevettem egymással azokat a forrás- és célnyelvi szövegrészeket, ahol mind a forrásnyelvi, mind a célnyelvi szövegrész humoros elemet tartalmazott; valamint azokat a szövegrészeket, ahol a humoros elem megléte szempontjából eltolódás következett be. A humorosnak ítélt szövegrészeket a hat ismereti forrás szempontjából vettem össze oly módon, hogy egyenként megvizsgáltam, történik-e módosulás a narratív stratégia (NS), a célpont (CP) a szituáció (Sz), valamint a logikai mechanizmus (LM) szintjén. A nyelv (Ny) minden vizsgált esetben változott, így ezt a szintet külön nem vizsgáltam. Itt problémát okozott a regisztereltolódások és a nyelvi játékok fordításainak besorolása, mivel ez a két kategória egyszerre értelmezhető a Ny szintjén történő módosulásként és FO-szintű eltolódásként, ugyanakkor LM-ként is felfoghatóak, Attardo pedig hol ide, hol oda sorolja be őket. Az egyszerűség kedvéért a nyelvi játékokkal kapcsolatos módosulásokat és a regisztereltolódásokat is a FO-szintű eltolódások közé soroltam, hiszen a szembenállás mozzanata mindkét esetben hangsúlyosabb, mint a feloldásé (előbbi esetében a jelentések szembenállásáról van szó, míg utóbbi esetben a különböző regiszterekéről vagy pedig a regiszter és a megjelenített tárgy/téma szembenállásáról).

A forrásszövegben elkülönített humoros szövegrészt FSz rövidítéssel jelöltem, míg a célszöveg humoros szövegrésztét értelemszerűen a CSz rövidítéssel hivatkoztam. A példákban kvalitatívan elemzett humoros szövegrészeket a következőképpen számoztam: FSz₁, FSz₂, FSz₃ ... FSz_n, illetőleg CSz₁, CSz₂, CSz₃ ... CSz_n. A módosult humoros elemeket a példákban félkövér szedéssel emeltem ki. Ahol szükségesnek tűnt, ott röviden ismertettem a humoros szövegelem kontextusát is, továbbá az elemzés végén részletes elemzést és rövid összefoglalást adtam a humorfordítás sikerességéről.

3.3. Mintaelemzés

Kontextus: A tárgyalt humoros szövegelem egyetlen szójátékra épül, melynek alapja, hogy mindenki azt hiszi, a csokoládégyár igazgatója, Vonka Vilmos olyan cukorkákat fog bemutatni a gyárlátogatóknak, amelyek rejtélyes módon egyszerre kerek és szögletesek. A fejezet végére kiderül a valóság: a cukorkák egyáltalán nem kerek, csak éppen körbe néznek (*look round*) – azaz amikor új látogató nyit be a szobába, felé fordulnak. A célnyelvi szövegben ezt az egyszerű szójátékot csak egy bonyolultabb magyarázattal lehetett visszaadni, így itt a cukorkáknak egy (a forrásnyelvi szövegben nem szereplő) *kerek ablakon* kell kinézniük ahhoz, hogy szó szerint *kereken kinézők* válhassanak. A humoros elem a címmel kezdve hozzávetőlegesen a fejezet közepéig bomlik ki oly módon, hogy mindvégig jelen van a nyelvi játékon alapuló FO: a cukorkák ránézésre szögletesek, a gyárigazgató mégis határozottan és több alkalommal hangsúlyozva állítja róluk, hogy *they look round*, amit a gyárlátogatókkal együtt az olvasó sem ért egészen a fejezet közepéig – tehát eddig nem oldódik fel a kétértelműség –, amikor is egy csattanóval megtörténik a feloldás: a cukorkák nem *‘kereken/kereknek néznek ki’*, hanem *‘körbenéznek’*, tudniillik szokásuk, hogy amikor valaki belép a termükbe, arrafelé fordulnak. Angolul azonos

alakú szóalakokról van szó, a magyarban azonban nem, ami fordítási probléma felmerülését jelzi.

3. táblázat
Mintaelemzés

	FSz₁: Square sweets that look round (...) 'Oh, do shut up,' said Mr Wonka. 'Now watch this!' He took a key from his pocket, and unlocked the door, and flung it open... and suddenly... at the sound of the door opening, all the rows of little square sweets looked quickly round to see who was coming in. The tiny faces actually turned towards the door and stared at Mr Wonka. 'There you are!' he cried triumphantly. 'They're looking round! There's no argument about it! They are square sweets that look round!' 'By golly, he's right!' said Grandpa Joe. CSz₁: Kereken kinéző szögletes cukorka (...) – Ej, hallgasson már – legyint Vonka úr. – Ide nézzenek! – Azzal kulcsot vesz elő a zsebéből, a zárba illeszti, elfordítja – és a zaj hallatára a sok-sok sor kis szögletes cukor mind odakapja a fejét és kinéz a kerek ablakon, hogy vajon ki zörög odakint. – Tessék! – kiált Vonka úr diadalmasan. – Kinéznek! A kerek ablakon! Nem megmondtam, hogy kereken néznek ki? Íme, a kereken kinéző szögletes cukorka! – Az áldóját, igaza van! – rikkantja el magát Józsi nagyapó.
NS	megőrződik
CP	∅ (megőrződik)
Sz	módosul
LM	∅ (megőrződik)
FO	megőrződik
Elemzés	A narratív stratégia szintjén nem történik módosulás, mivel a humoros elem mind a forrásnyelvi, mind a célnyelvi szövegben a fejezetcímmel indul, majd leíró és párbeszédes szövegrészekkel folytatódik, és végül egy párbeszéd részeként elhangzó csattanó zárja le. A célpont, pontosabban annak hiánya sem módosul (sem a forrásszövegben, sem a célszövegben nem célpontra irányuló humorról van szó). A szituáció szintjén történik változás: a nyelvi játék alkotta FO megőrzésének érdekében a fordító módosít a szituáció egyik összetevőjén, és egy, az elbeszélés világában motiválatlan elemet hoz be (kerek ablak). A szituáció módosítását követően az FO (szemantikai jelentések opozíciója) megmaradt.
Összegzés	A humor fordítása sikeres, de módosulás következett be: a motiválatlan elem bekerülése gyengíti a humoros hatást.

4. Eredmények

4.1. Számszerű eredmények

Az egész szöveget tekintve 46-tal több humoros szövegrészt találtam a célnyelvi (268), mint a forrásnyelvi (222) szövegváltozatban (3. táblázat).

4. táblázat
A számszerű elemzés eredményei

		Forrásszöveg	Célszöveg
Humoros elemek száma össz.		222	268
NS szintjén megfigyelt módosulás		–	
CP szintjén megfigyelt módosulás		3	
Sz szintjén megfigyelt módosulás		11	
LM szintjén megfigyelt módosulás		3	
FO szintjén megfigyelt eltolódás:	humoros elem (és LM) törlése	5	
	humoros elem (és LM) megjelenése	51	

Amint a 4. táblázatból is látható, a forrásszövegben összesen 222 humoros elemet sikerült elkülöníteni, míg a célszövegben talált humoros elemek száma ennél jóval magasabb: 268 volt. E számbeli eltérés annak köszönhető, hogy a célszövegben 5 helyen nem találtam nyomát humoros elemnek ott, ahol a forrásszöveg alapján szerepelnie kellett volna; ezzel szemben a célszöveg 51 helyen tartalmazott olyan helyen is humoros elemet, ahol a forrásszöveg még nem volt humoros. Ezeket az eseteket leszámítva a forrás- és a célszövegben elkülönített egyes humoros elemek megfeleltethetőek voltak egymásnak. A módosulások esetében (tehát azokban az esetekben, amikor mind a forrás-, mind a célnyelvi szövegben kimutatható volt azonos helyen a humoros elem, azonban a fordításban valamiféle módosításon ment keresztül) az elemzett szöveg egyetlenegy példát sem kínált arra az esetre, amikor a narratív stratégiák szintjén következik be a módosulás. A célpont szintjén négy alkalommal találtam módosulást, azonban a kvalitatív elemzéskor rá fogok mutatni, hogy ezek egyike sem tekinthető igazi célpontváltásnak, mivel a konkrét célpont egyik esetben sem változott meg (pontosabban két esetben kibővült, de az eredeti célpontra irányultság nem változott), csupán a humor célpontja irányultságának intenzitásában történt módosulás. Kérdéses, hogy mivel a regényszövegben a célpontja irányuló humor a karakterábrázolással áll szoros összefüggésben, az efféle módosítások eredményezhetnek-e eltolódásokat a karakterábrázolás terén, azaz a szöveg makrostruktúrájában.

Láthatjuk, hogy a legtöbb módosulás a szituáció szintjén következett be (11). Attardo humorfordítás-elmélete szerint amennyiben szükséges a módosítás, úgy azt a lehető legalacsonyabb szinten érdemes elvégezni, de azt láthatjuk, hogy az elemzett szöveg esetében ez nem így történt. A kvalitatív elemzésben igyekszem magyarázatot találni erre a jelenségre.

Az elemzés során problémaként merült fel, hogy a regényszövegben elkülönített humoros elemek nemritkán láncokba szerveződtek, és amennyiben a humorlánc első tagjának fordítása problémás volt, ez a lánc további tagjainak módosulását is maga után vonta. Ilyen esetben kérdésként merült fel, hogy a humorláncokat egységükben fogjam fel, egy (összetett) humoros elemként, vagy egyenként számoljam a láncokat alkotó humoros elemeket és FO-ikat. A számszerű eredmények ismertetésekor az utóbbi megoldás mellett döntöttem, mivel vizsgálódásom célja az egyes módosulástípusok gyakoriságának feltárása volt; a kvalitatív elemzésben azonban már összefüggő humorláncokat elemeztem, tekintve, hogy a lánc egy tagjának módosulása sok esetben a többi tag módosulását vonta maga után, így szerencsésebbnek tartottam együtt elemezni őket. Ugyanakkor a humorláncok fordításának vizsgálata mindenképpen több figyelmet és kidolgozottabb eljárásmodot igényelne.

4.2. Kvalitatív elemzés

Az alábbiakban Attardo preskriptív mini fordításelméletére támaszkodva, a bekövetkező változás szintje szerint csoportosítva, példákon keresztül vizsgálom az elemzett korpuszban előforduló módosulás- és eltolódástípusokat és azt, hogy ezekre mennyire illeszthető rá a 3.2 pontban bemutatott attardói séma. Tekintve, hogy egyetlen NS-szintű módosulást sem találtam, erre a szintre nem fektettem külön figyelmet az itt bemutatandó példák kvalitatív elemzésekor.

4.2.1. Nyelv szintjén történő módosulás

5. táblázat

Nyelv szintjén történő módosulás elemzése

	FSz₂: She was now kneeling right on the edge of the hole with her head down and her enormous behind sticking up in the air like a giant mushroom. CSz₂: Ott térdel az akna peremén, fejét bedugja, irdatlan hátsórésze a levegőbe mered, mint valami óriásgomba.
CP	megőrződik
Sz	megőrződik
LM	megőrződik
FO	megőrződik
Elemzés	A humoros hatást részben a költői alakzat alkalmazása (növényhasonlatokkal hagyományosan költői, fennkölt tárgyat szoktak jellemezni) és annak bemutatott tárgya (alantas), részben pedig Csapné korábban tekintélyt parancsolóként ábrázolt jelleme és ezzel szembeállított testi esendősége által alkotott FO-k keltik. A fordítónak nem okozott problémát az ismereti források megőrzése és az FO-k átültetése.
Összegzés	Sikeres. Csak a nyelv szintjén (1. szint) történik módosulás.

Az interlingvális fordításban (JAKOBSON 1959: 233) szükségszerűen történik módosulás a nyelv szintjén. A humoros elemeknek azon fordításait tárgyalom ebben az

alpontban, amikor a nyelvin kívül a többi szint egyikén sem következett be módosulás (a számszerű elemzés alapján erre 205 példát találunk az elemzett szövegben; tehát a fordítónak a forrásszövegben megjelenő humoros elemek 92%-át sikerült úgy átültetnie, hogy a nyelvet leszámítva nem módosított rajta).

Példa:

Kontextus: a humoros elem célpontja Csapné, akinek előnytelen külsejére, kövér-ségére több utalás is történik a szövegben. Az elemzett szövegrészben a pórul járt – a szemétdobó aknába esett – gyermekét keresve hajol le az akna fölé.

4.2.2. Narratív stratégia szintjén történt módosulás

A vizsgált szövegekben nem találtam erre példát. Ennek lehetséges okairól l. a 4.1 pontban írtakat.

4.2.3. Célpont szintjén történt módosulás

Az elemzett mintában három helyen találtam a célpont szintjén bekövetkező módosulást. Megjegyzendő, hogy ezen esetek egyikében sem teljes célpontváltásról van szó (tehát egy esetben sem váltott át a forrásnyelvi célpontról egy másik célpontra a célnyelvi szöveg), csupán a célpontra irányultság intenzitásában találtam módosulást (azaz a célnyelvi szövegben a humor erősebben vagy gyengébben irányult a célpontra, mint a forrásnyelvi szövegben; illetőleg két esetben a meglévő célpont mellé egy új célpont társult a célnyelvi szövegben). A fentiekén túl három olyan részt találtam, ahol az eredetileg nem célpontra irányuló humor a célszövegben célpontra irányuló humorra változott, két helyen pedig ennek a fordítottja következett be. Megfigyelhető, hogy a célpontra irányultság meglétének változása az esetek nagy részében tulajdonnevek fordításához kötődik: például a semleges hangzású *Charlotte Russe*-ből a viselője negatív tulajdonságát expliciten hirdető *Natasha Csalova* lesz a magyar fordításban; ellentétes irányban: a betegségnévből eredeztethető és ennek megfelelően negatív asszociációkat keltő *Angina* keresztnév a fordításban a semleges *Mirandára* változik. Ez utóbbi példákat a változás természetéből következően (megjelenés, ill. törlés) az FO-szintű eltolódásoknál fogom tárgyalni.

A meglévő célpontra irányultság intenzitásában bekövetkező módosulásra nézzük az alábbi példát:

Kontextus: Mr Salt egy rendkívül elkényeztetett kislány apukájaként jelenik meg a regényben. Már első megszólalásakor lelepleződik „főbüne”, miszerint ő egy öntelt, felszínes és nem kifejezetten intelligens alak, aki a lánya ordító jellemhibáira tökéletesen vaknak bizonyul. Számára minden presztízskérdés, így az is, hogy a lánya mindent megkapjon – de itt „mindenen” természetesen csak anyagi javakat értünk.

Mr Salt karaktere a magyar változatban határozottabban célpontja a humornak, mint az angol szövegben. Ez a módosulás egy két bekezdésen átívelő humorláncban fejeződik ki, amely a magyar szövegben sokkal több tagú, mint az angolban.

6. táblázat

Célpont szintjén történő módosulás elemzése

	FSz₃: I'm in the peanut business, you see, and I've got about a hundred women working for me over at my place, shelling peanuts for roasting and salting. That's what they do all day long, those women, they sit there shelling peanuts. So I says to them, "Okay, girls," I says, "from now on, you can stop shelling peanuts and start shelling the wrappers off these chocolate bars instead!" And they did. I had every worker in the place yanking the paper off those bars of chocolate full speed ahead from morning till night. 'But three days went by, and we had no luck. Oh, it was terrible! My little Veruca got more and more upset each day, and every time I went home she would scream at me, "Where's my Golden Ticket! I want my Golden Ticket!" And she would lie for hours on the floor, kicking and yelling in the most disturbing way. Well, I just hated to see my little girl feeling unhappy like that, so I vowed I would keep up the search until I'd got her what she wanted. Then suddenly... on the evening of the fourth day, one of my women workers yelled, "I've got it! A Golden Ticket!" And I said, "Give it to me, quick!" and she did, and I rushed it home and gave it to my darling Veruca, and now she's all smiles, and we have a happy home once again.' CSz₃: Ugyanis a földimogyoró-szakmában működöm, uraim, Csap-féle sósomogyoró és sajtos ropi, ismerik. No szóval, dolgozik nálam vagy száz asszony, hámozzák a földimogyorót, amit azután másik száz megpörköl, a harmadik száz pedig sózza. Hát ahogy mondom, ezek az asszonyok, ezek ott ülnek egész nap, és hámozzák a földimogyorót. 'Oké, lányok', mondom nekik, 'most leállunk a mogyoróhámozással, ezentúl ezt a baromi sok csokoládét hámozzátok!' Hámozták is. Ahány munkásnőm csak van, mind ráállítottam, hogy lehúzkodják a papírt azokról a nyomorult csokoládékról, húzkodták is teljes gözzel, kora reggeltől késő éjszakáig. De hát elmúlt egy nap, kettő, három – és semmi. Mondhatom, uraim, kis híja, hogy bele nem bolondultam! Az én szegény drága kis Veruskám meg egyik kétségből a másikba esett, ahányszor csak hazamentem, visítva-ordítva nekem támadt, hogy hol van már az a biléta, majd hogy a szememet ki nem kaparta szegény kis drágaságom. 'Hol az aranybilétám! Az aranybilétámat akarom!', és csak verdeste magát a földhöz, és rúgott, és harapott, és üvöltött, hogy az embernek a szíve szakadt meg bánatában! Nos, uraim, mit mondjak, nem bírtam elviselni, hogy az én egyetlen kis boldogságom ilyen szerencsétlen, hát megfogadtam: addig nem nyugszom, amíg meg nem szerezem szegénykének a szíve kívánságát! És egyszer csak... negyednap este elkurjantja magát az egyik munkásnőm, azt mondja: 'Megvan! Itt az aranybiléta!', mire én: 'Ide vele, gyorsan!', és rohanok haza, és az én aranyos Veruskám kezébe nyomom, és mindjárt a füléig szaladt a szája a kis drágaságnak, és az otthonunkba megint beköltözött a boldogság!
CP	határozottabbá válik
Sz	megőrződik (/kifejtettebbé válik: gyár neve, Veruska hisztijének pontos leírása)
LM	megőrződik
FO	megőrződik (kifejezettebbé válik)

Elemzés	A célpont mindkét esetben a beszélő, aki saját szavaival leplezi le tulajdon neveltségessé váló gyengeségeit. A karakterre a forrásnyelvi szövegben is jellemző a fontoskodó hangnem (“I’m in the peanut business, you see”), azonban a célnyelvi szöveg egy betoldott tagmonddal még kifejezettebbé teszi ezt a hangnemet: „Csap-féle sósmogyoró és sajtos ropi, ismerik”. Ugyanakkor a karakterről az is kiderül, hogy kevésbé empatikus (“That’s what they do all day long, those women, they sit there shelling peanuts”), és egyúttal szemellenzőt hord, amikor a lányáról van szó: “My little Veruca got more and more upset each day, and every time I went home she would scream at me”, “And she would lie for hours on the floor, kicking and yelling in the most disturbing way. Well, I just hated to see my little girl feeling unhappy like that, (...)”. A célnyelvi változat a karakternek ezekre az – FO-t alkotó – tulajdonságaira is ráerősít; egy esetben jelzőhalmazával: „Az én szegény drága kis Veruskám”, később pedig ismételt egy teljes tagmondatot told be ugyane célból: „és rúgott, és harapott, és üvöltött, hogy az embernek a szíve szakadt meg bánatában!” Végezetül még az is kiderül a karakterről, hogy nemcsak fontoskodó, de határozottan érzélgős is: “and we have a happy home once again”, ami a magyar változatban szintén erősebb, és reklámszöveg-nyelv-ízű idiomatikusságával még karikírozottabbá teszi a karaktert: „és az otthonunkba megint beköltözött a boldogság!” A magyar szövegbe betoldott „baromi sok” és „nyomorult” jelzők szintén a karakter további jellemzéséhez járulnak hozzá (ám megjegyzendő, hogy talán a fordításban eltűnő “I says”-típusú ragozás kompenzálásaképp). A két bekezdésen átívelő humorlánc minden egyes eleme az alkalmazott regiszter(ek) és a bemutatott jelenség ellentétére épülő makro-FO-ra fűzhető fel; ezen túl jelen van a tények ismerete / tények figyelmen kívül hagyása szembenállásából létrejövő FO is, amennyiben az apa nem veszi figyelembe a saját szavaiból nyilvánvalóvá váló tény, miszerint a lánya egy akaratos kis méregzsák – nem pedig az a szegény, szomorú kislány, akinek látja. Ez a makro-FO a fordításban is megőrződik, sőt az említett esetekben még kifejezettebbé is válik.
Összegzés	Sikeres; a CP szintjén bekövetkező módosítások erősítik a humoros hatást, és hozzájárulnak a karakter jellemrajzához.

4.2.4. Szituáció szintjén bekövetkező módosulások

A számszerű eredmények azt mutatják, hogy a vizsgált mintában a leggyakrabban ezen a szinten következett be módosulás. Az itt megfigyelt módosulások a humoros hatás szempontjából rendszerint csak kisebb változásokat eredményeztek, vagy egyáltalán nem is változtattak a humoros hatás minőségén – jóllehet Attardo humorelmélete szerint minél magasabb szinten következik be a módosulás, a következmények annál kedvezőtlenebbek a humoros hatás megőrzése szempontjából. Elsősorban olyan módosulások tartoznak ide, amikor a nyelvi játékon alapuló FO megőrzése érdekében kellett módosítani a szituáció egyes elemein, leggyakrabban tárgyain (pl. *hair creamből fogkrém, jelly beans and has beansból szemesbab és fülesbab*). Egyetlen esetben a kulturális közeg különbözősége is indokolhatta a módosulást (amikor *toffee-apple treesből Kindertojást tojó tyúk* lesz a magyar változatban).

Példa:

Kontextus: az elkényeztetett Csap Veruska nevű kislány egy idomított mókust szeretne. Hogy elérje célját, panaszkodni kezd, és próbálja bebizonyítani, hogy szűkölködik háziállatokban – ez azonban nem igazán sikerül, minekutána számba veszi háziállatait, és kiderül, hogy kisebbfajta állatkertje van otthon.

7. táblázat

Szituáció szintjén bekövetkező módosulások elemzése

	FSz₄: All I've got at home is two dogs and four cats and six bunny rabbits and two parakeets and three canaries and a green parrot and a turtle and a bowl of goldfish and a cage of white mice and a silly old hamster. CSz₄: Otthon alig van állatom! Mi az a két kutya meg négy macska meg hat házinyúl meg két kolibri és három kanári és egy papagáj meg egy teknősbéka meg egy akváriumra való aranyhal és egy kalicka fehér egér, meg az az egy szál ócska hörcsög.
CP	megőrződik (Veruska mohósága)
Sz	változik: törpepapagáj -> kanári zöld papagáj -> papagáj buta és vén hörcsög -> ócska hörcsög
LM	megőrződik, és kifejezettebbé válik: „Otthon alig van állatom!” betoldása
FO	megőrződik
Elemzés	A célpont a beszélő, aki saját buta mohóságát leplezi le a beszédével. A szituáció több ponton módosul, azonban ezek a módosulások semmiféle kihatással nincsenek a humoros hatásra (ebből a szempontból mindegy, törpepapagájról és kanáriról van-e szó, zöld-e a papagáj, a hörcsög pedig öreg-e vagy csak „ócska”, ugyanis ezek a módosulások nem eredményeznek módosulást a LM-ben vagy a FO-ban, ezáltal a humoros hatásra nincsenek kihatással). Az aránytévesztés kategóriájába sorolható LM enyhén módosul (hangsúlyozódik) az „All I've got at home is” külön mondatként fordításának hatására („Otthon alig van állatom! Mi az a...”). Az FO szintjén a kislány panasz és a szavaiból feltáruló valóságos helyzet (igaz/hamis, sok/kevés) forgatókönyveinek szembenállásáról beszélhetünk, amely mind a FNy, mind a CNy szövegben megtalálható.
Összegzés	Sikeres, de módosult: az aránytévesztés alapját képező állítás: „alig van állata” egy külön mondatban hangsúlyozódik -> hangsúlyosabb ambiguitás -> fokozottabb humoros hatás. A humoros hatás minőségében bekövetkezett módosulás azonban nem köthető a Sz szintjén bekövetkező módosulásokhoz.

4.2.5. Logikai mechanizmusok szintjén bekövetkező módosulás

A vizsgált mintában mindössze három alkalommal találtam a logikai mechanizmus szintjén bekövetkezett módosulást; és mindhárom esetről elmondható, hogy nem a LM típusa módosult, hanem a meglévő LM vált kifejezettebbé a fordításban, ami a FO és ezáltal a humoros hatás erősödéséhez járult hozzá.

Példa:

Kontextus: A gyárigazgató, Vonka Vilmos Lumpaföldön tett látogatásáról mesél a gyárlátogatóknak. Vonka Vilmos karakterére erősen jellemző, hogy rendszerint hétköznapiaként és köztudottként állít be légből kapottnak tűnő, olykor egyenesen hajmeresztő vagy nonszensz információkat, beszélgetőpartnerei pedig rendszerint – az olvasóval együtt – nem tudják eldönteni, komolyan beszél-e, vagy csak a bolondját járattja velük (utóbb rendszerint az derül ki, hogy komolyan beszélt – ami az egész regénynek a szerzőre jellemző groteszk-nonszenszbe hajló hangvételét erősíti). Ez esetben *umpa-lumpákról*, *ördövényről*, *smurfogóról* és *iszonytató huttyogányról* magyaráz olyan magától értetődően, mint aki azt feltételezi, hogy hallgatósága is tisztában van e szavak jelentésével, továbbá a realitás részeként kezeli ezeket. Azzal, hogy semmiféle magyarázatot nem fűz a sosem hallott nép- és (véltetően) állatnevekhez a Grice-i mennyiség-maximát (GRICE 1997) sérti meg (miközben a befogadóban erős a gyanú, hogy esetleg a minőség-maximát is) – ez pedig általában véve is nagyon jellemző a karakterére. Itt ismét láncokba szerveződő humoros elemekről van szó, melyek mindegyike azonos LM-mel rendelkezik, ezáltal azonos FO-kat is hoznak létre; vagy úgy is felfoghatjuk, hogy egyetlen nagy, közös makro-FO-ba szerveződnek. A vizsgált szövegrészben Vonka Vilmos az umpa-lumpák népének étkezési szokásait taglalva többek közt a zöldhernyó ízéről beszél; a célnyelvi változatban olyan felhanggal teszi ezt, mintha hallgatósága tökéletesen tisztában lenne a zöldhernyó ízével.

8. táblázat

Logikai mechanizmusok szintjén bekövetkező módosulás elemzése

	FSz₅: When I went out there, I found the little Oompa-Loompas living in tree houses. They had to live in tree houses to escape from the whangdoodles and the hornswogglers and the snozzwangers. And they were living on green caterpillars, and the caterpillars tasted revolting, and the Oompa-Loompas spent every moment of their daysclimbing through the treetops looking for other things to mash up with the caterpillars to make them taste better (...) CSz₅: Amikor Lumpaföldre érkeztem, szegény kis umpa-lumpák fákra épített kalyibákban laktak. Másutt nem lettek volna biztonságban az ördövény meg a smurfogó, és az iszonytató huttyogány elől. És már-már az éhhálál fenyegette őket. Egyetlen táplálékuk a zöldhernyó volt, ami tudvalevőleg nem a legízletesebb csemege, és szegény umpa-lumpák folyton csak kúsztak-másztak a faágakon és kerestek valamit, amit a zöldhernyóhoz keverhetnének, hogy egy kicsit elvegyék az ízét.
CP	megőrződik
Sz	megőrződik
LM	új LM
FO	új FO -> közös makro-FO erősödik

Elemzés	A célpont – aki ez esetben a földhözragadt, a beszélőt követni nem képes hallgatóság, és köztük az olvasó maga – megmarad. A szituáció szintén megőrződik, a LM szintjén pedig a humorlánc egésze felől azt mondhatjuk, hogy a <i>tudvalevőleg</i> betoldásával egy új, a korábbiakhoz hasonló, a nyilvánvaló figyelmen kívül hagyása kategóriájába sorolható LM ékelődik a szövegbe, és ezzel egy eredetileg nem humoros elemet is a lánc részévé tesz. A FO felől nézve az inkongruitás a beszédhelyzet (a gyárigazgató ismeretterjesztő előadása a gyárlátogatóknak) és a társalgási maximák megsértése közt áll fenn (lehetséges/lehetetlen; értelmes/nonszensz); egy újabb megsértés hozzáadásával tehát az inkongruitást és ezáltal a humoros hatást is erősíti a fordító.
Összegzés	A humor fordítása sikeres; a célnyelvi szövegben kifejezettebb a humoros hatás.

4.2.6. A forgatókönyv-oppozíció szintjén bekövetkező eltolódások

Amint azt a 4. táblázat is szemlélteti, a forgatókönyv-oppozíció szintjén alapvetően két alkategóriát különíthetünk el az eltolódás típusa szempontjából. Ezek közül az egyik az új humoros elem megjelenésének esetét foglalja magába, a másik pedig azt az esetet, amikor a fordítás során eltűnik a humoros elem. A vizsgált anyagban 51 előfordulást találtam az előbbi és ötöt az utóbbi kategóriára nézve. A két alkategóriát külön alponthan vizsgálom.

4.2.6.1. Humoros elem törlése

A vizsgált mintában feltűnő volt, hogy az alkategória előfordulásainak közel felét a tulajdonnevekben megjelenő humor példái adják (betegségnév-asszociációt hordozó szereplők nevének semleges személynévvé való felcserélése/az asszociáció lehetőségét megszüntető honosítása, l. *Verucából Veruska, Anginából Miranda*). A maradék két előfordulás szintén szószintű eltolódásokhoz kapcsolódik.

Példa:

Kontextus: A gyárlátogatás nyertesei – négy különbözőféleképpen félrenevelt, rendkívül ellenszenvesként bemutatott gyerek és a főszereplő Karcsi – megérkeznek a gyár elé, ahol a titokzatos gyártulajdonos, Vonka Vilmos úr fogadja őket, még hozzá meglehetősen meglepő módon. A Csap Veruska nevű kislány üdvözlésekor például egy bőrkinövésre asszociál a kislány keresztnévéről.

A fordítás itt két szempontból is groteszkebb, mint az eredeti. Egyfelől a „szemölcs” jelentésű *wart* szót a fordító ugyan lefordítja, de aztán még meg is toldja egy másik (a *mérges* jelző alapján még veszélyesebbnek is tűnő) bőrbetegséggel – a humoros hatást pedig az kelti, hogy éppen ezekre asszociál a csokoládégyáros Vonka úr az elkényeztetett kislány nevével kapcsolatban. Másfelől groteszk-humoros hatást kelt az is, hogy az angol szöveg *Veruca* nevét (amely az angolban nemigen használatos személynévként, és valóban a kéz vagy a láb bőrkinövéseinek megnevezésére használják) a magyar a létező *Veruska* névre változtatta, mivel ezáltal még meghökkentőbbé válik, hogyhogya nem ismerte ezt a nevet Vonka úr, és vajon miért asszociál róla éppen ezekre a betegségekre.

9. táblázat
Humoros elem törlésének elemzése

	FSz₆: My dear Veruca! How do you do? What a pleasure this is! You do have an interesting name, don't you? I always thought that a veruca was a sort of wart that you got on the sole of your foot! But I must be wrong, mustn't I? How pretty you look in that lovely mink coat! CSz₆: Drága Veruskám! Isten hozott! Micsoda boldogság! És milyen érdekes neved van! Mindig azt hittem, a veruska valami szemölcsféle vagy mérges pattanás! De úgy látszik, tévedtem. Milyen csinos vagy ebben a gyönyörű nercbundában!
CP	részben módosul: a Veruska név a Verucával ellentétben nem köthető bőrbetegséghez, ezért a targetált humor itt erőbben irányul a beszélőre
Sz	változik: +mérges pattanás
LM	törlődik
FO	törlődik (de egy más típusú FO-val kompenzálódik)
Elemzés	A célpont mindkét szövegváltozatban lehet egyrészt a beszélő (a kommunikációs normasértéseiből fakadó durvasága miatt), de a tágabb kontextusból feltételezhető, hogy az elsődleges célpont itt a megszólított, akinek a jelleme a nevéhez asszociált gusztustalan betegségekhez hasonlónak bizonyul (nem szívesen szembesülünk vele közlelő). A CNy szövegben Veruska nevének magyar változatához nem asszociálható bőrbetegség, de a fordító ezt egyből kompenzálja azzal, hogy – noha ezt a szövegen kívüli valóságból kiindulva semmi sem igazolja – a beszélő mégis azonnal bőrbetegségekre asszociál róla, még hozzá többfelé is. Ez a módosítás azzal is jár, hogy a beszélő karaktere még groteszkebbé válik tőle, mivel az olvasónak megmagyarázhatatlan, mi indította el benne a fenti asszociációs folyamatot; a megszólított irányába történő targetáltságot azonban sikerül újrateremteni. A szituáció annyiban módosul, hogy a CNy-i szövegnek részét képezi a FNy-i szövegben még nem szereplő mérges pattanás asszociációja. A kratülizmus kategóriájába sorolható LM megszűnik, és helyébe nem kerül új LM, amitől a tárgyalt humoros elem groteszkké, nonszenszé válik, ám ezt a váltást a szövegegész hangneme támogatja. Az FO szintjén kislánynévben benne foglalt szép/undorító, egészséges/beteg szembenállás a CNy-i szövegben megszűnik; ehelyett a CNy-i szövegben a szívélyes üdvözlés forgatókönyve áll szemben a betegségnevek sorolásának forgatókönyvével. Ez utóbbi FO legalább olyan erős szembenállást foglal magában, mint az előbbi, ráadásul annál meghökkentőbb is, mivel a FNy-i szöveggel ellentétben itt teljesen motiválatlan a betegségnevek sorolása; ez azonban a meseregény egészének groteszk hangneméből következően nem válik zavaróvá.
Összegzés	Sikeres, de módosult: a Veruca névhez köthető FO megszűnéséből következően a célpontok szintjén enyhe módosulás következett be. Noha elviekben megszűnt egy FO, ezt a fordításnak sikerült lokálisan kompenzálnia a jelen lévő másik FO megerősítésével.

Elmondható tehát, hogy hiába tűnt el a humoros elem, egy másfajta humoros elemmel lokálisan kompenzálódott. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a másik négy törlés esetében nem regisztrálható hasonló (lokális) kompenzáció; tehát azokban az esetekben valóban szegényebb lett egy humoros elemmel a szöveg.

4.2.6.2. Új humoros elem megjelenése

Amint az a számszerű eredményekből is kitűnik, a vizsgált szövegben igen nagyszámú példát találtam az új humoros elem beemeléseire. E jelenség okainak megálapítása nyilvánvalóan további kutatások témája lehetne, érdemes volna például az új humoros elem megjelenésének jelenségét további alkategóriákra bontani. Feltűnően gyakori az új FO-k között az emberi szereplő állati tulajdonságokkal történő felruházása (például az egyik karakter a CSz-ben *kérődzik* a rágógumin, míg a FSz-ben a *chew* ige szerepelt). Gyakran fordul elő ezen kívül az idéző igék humoros konkretizálása, mint például az alábbi szövegrészben, ahol a szörnyű üzemi balesetben apróra összetört kisfiú kinyújtásának lehetséges módozatairól folyik a társalgás a gyárigazgató és a megszeppent szülők között:

10. táblázat

Új humoros elem megjelenésének elemzése

FSz: ‘Oh, Mr Wonka,’ wailed Mrs Teavee, ‘how can we make him grow?’ ‘Well,’ said Mr Wonka, stroking his beard and gazing thoughtfully at the ceiling, ‘I must say that’s a wee bit tricky. But small boys are extremely springy and elastic. They stretch like mad. So what we’ll do, we’ll put him in a special machine I have for testing the stretchiness of chewing-gum! Maybe that will bring him back to what he was.’ ‘Oh, thank you!’ said Mrs Teavee. ‘Don’t mention it, dear lady.’ ‘How far d’you think he’ll stretch?’ asked Mr Teavee. ‘Maybe miles,’ said Mr Wonka. ‘Who knows?’	CSz: – Ó, Vonka úr, hogyan növeszthetnénk meg?! – jajong Képné. – Nos – simogatja szakállát Vonka úr, és elgondolkodva bámul a mennyezetre –, meg kell vallanom, hogy ez nem egészen kockázatmentes. Persze a kisfiúk roppant ruganyosak és hajlékonyak. Nyúlnak is rendesen. Úgyhogy betesszük szépen abba a masinába, amelyikkel a rágógumi rugalmasságát szoktam kipróbálni. Talán így visszaváltoztathatjuk. – Jaj, köszönöm, hálásan köszönöm! – áradozik Képné. – Szóra sem érdemes, drága hölgyem. – Mit gondol, mennyire nyúlik? – érdeklődik Kép úr. – Nem lehetetlen, hogy mérföldekre – biztosítja Vonka úr.
--	---

Ebben az esetben kijelenthetjük, hogy az idéző igék konkretizálása nem csupán a monotonía elkerülésének céljából történt meg a fordításban (vö. KLAUDY 2014: 49), hiszen bekerülésük új humoros elemeket (ill. ezekből összeálló humorláncot) hoz létre, amely a tragikus történés/szereplők bizarr, oda nem illően lelkes vagy éppen higgadt reakciója közti makro-FO-ra épül. Az angol szöveget megnézve láthatjuk, hogy ott a szülők Vonka úr hajmeresztő megoldási javaslatára adott reakcióihoz kapcsolódó idéző igék még nem tartalmazzák ezeket a jelentésárnyalatokat, mint ahogy Vonka úr reakcióját sem a szöveggörnyezetben bizarrnak ható *biztosítja* ige kíséri.

Három alkalommal hoz be a fordítás a csak a felnőtt olvasók által értelmezhető kiszólást, és hoz létre ezzel egy olyan kettős olvasatot, melynél csak a felnőtt olvasat tartalmaz humoros elemet. Jó példa erre, amikor a FSz “Where are you?” kérdése helyett a magyar változatban a „Hová lettél, drága kölykünk?!” felkiáltás szerepel. (Itt az intertextualitás eszközével egy, a jelen szöveg világától nagyban eltérő irodalmi szövegvilággal létrehozott oppozícióról beszélhetünk.)

Az alábbiakban egy olyan példa elemzését mutatom be, amelynél a tulajdonnevekkel való játék (de nem kratülizmus) útján keletkezik új humoros elem.

Példa:

Kontextus: A Bendő Bandi nevű karakter azzal bűnhődik mohóságáért, hogy beleesik a gyár egyik termében csordogáló csokoládéfolyóba. Az alábbi humoros elem közvetlenül a bűnhődést megelőző pillanatban bukkan fel a szövegben. Akárcsak a többi gyerek esetében, itt is fontos adalék, hogy Bendő Bandi jellemhibájáért (mohóság) elsősorban a szülei okolhatók, akiknek a (szöveg más pontjain is megjelenő) elhanyagoló gyermeknevelési attitűdje jelenik meg az alábbi példában – ám csak a CNY-i változatban. Az idézett szövegrészben egy másik, a tárgyalt humoros elemmel CP és FO szintjén összekapcsoló humoros elem is megjelenik (Bendő anyuka figyelmeztetése); ezt nem tárgyalom külön, mivel itt nem történik eltolódás.

11. táblázat
Tulajdonnevekkel való játék elemzése

	FSz7: ‘Augustus,’ cried Mr Wonka, hopping up and down and wagging his stick in the air, ‘you must come away. You are dirtying my chocolate!’ ‘Augustus!’ cried Mrs Gloop. ‘Augustus!’ cried Mr Gloop. But Augustus was deaf to everything except the call of his enormous stomach. He was now lying full length on the ground with his head far out over the river, lapping up the chocolate like a dog. ‘Augustus!’ shouted Mrs Gloop. ‘You’ll be giving that nasty cold of yours to about a million people all over the country!’ ‘Be careful, Augustus!’ shouted Mr Gloop. ‘You’re leaning too far out!’ CSz7: – Bandi! – ugrál Vonka úr, és sétabotját rázza a levegőben. – Gyere el onnan! Bepiszkítod a csokoládémat! – Bandi! – kiált Bendőné. – Endre! – kiált Bendő úr. De Bandi mást se hall, csak irdatlan bendőjének mohó korgását. Most már hasal a parton, feje benyúlik a folyó fölé, és lefetyeli a csokoládét, akár a kutya. – Andor! – üvölt Bendőné. – Millióan fogják elkapni a náthádat! – András, vigyázz! – ordít Bendő úr. – Túláságosan kihajolsz!
CP	változik: CSz-ben a meglévő mellett új CP (Bendő Bandi apja)
Sz	megőrződik
LM	Ø
FO	a meglévő FO-hoz új FO kapcsolódik, ami humorláncot (és makro-FO-t) hoz létre

Elemzés	Új, a kontextus (szülők karaktere) alapján motivált, de a FSz-ben nem szereplő humoros elem jelenik meg a CSz-ben: amikor a szülők eredeti keresztnévén próbálják szólítani a fiukat, különböző neveken szólítják (a <i>Bandi</i> mind az <i>Endre</i> , mind az <i>András</i> , de az <i>Andor</i> keresztnév becézett változata is lehet). A szituáció azt implicálja, hogy noha szeretnének a gondoskodó szülők színében feltűnni, valójában még a gyerekük igazi nevében sem biztosak (e karakterjellemzőjük a szöveg számos más pontján alátámasztódik, l. az idézett szövegrészben Bendőné indokát, miszerint fiának azért nem szabad beleinnia a csokoládéfolyóba, mert ezzel az abból készülő csokoládét később elfogyasztók millióinak adná át a nátháját – nem pedig azért, mert beleeshet és megfulladhat, ami pedig reális veszélynek bizonyul). Az új humoros elem egy meglévő FO-hoz kapcsolódik, megtartván annak CP-jét (Bendőné) és Sz-ét is (tehát a már adott forgatókönyv-oppozícióhoz egy újabb humoros elem kapcsolódik, ami ezáltal humorláncot alkotva lokálisan erősíti a humoros hatást). Megjegyzendő, hogy a FSz CP-je kibővül Bendő úrral. Az új humoros elem új LM-et nem generál, ezzel pedig a szövegegész groteszk-nonszensz hangnemét erősíti. A CSz-ben ezáltal láncba szerveződő humoros elem FO-ját a következőképpen írhatjuk körül: a két szülő ismerete saját fiuk keresztnévéről látszólag ellentmond egymásnak, amire semmiféle logikus magyarázatot nem találunk (hacsak azt nem, hogy fiuknak három keresztnéve van, és mindhárom becézhető Bandiként). Ez az FO pedig a szülők látványos aggodalmának és a háttérben meghúzódó fiukkal kapcsolatos tudatlanságuknak és talán érdektelenségüknek (tehát elhanyagoló attitűdjüknek) az önmagában nem is annyira humoros makro-FO-jába illeszkedik bele, a másik említett elemmel együtt humorossá téve azt.
Összegzés	CSz-ben új humoros elem, amely illeszkedik a kontextusba, a vizsgált szövegrész másik humoros elemével összekapcsolódva humorláncot alkot, és a sztereotipizált karakterekre irányuló targetált humort erősíti.

5. Következtetések levonása, további kutatási lehetőségek

Attardo nyelvészeti humorelmélete alkalmasnak bizonyult a humoros elemek elkülönítésére és elemzésére mind az angol, mind pedig a magyar nyelvű gyerekirodalmi szöveg esetén. Attardo GTVH-ból levezetett humorfordítás-elmélete azonban már nem minden esetben állta meg a helyét a vizsgált anyagban, hiszen nem igazolódott be az elmélet azon kitétele, miszerint minél alacsonyabb szinten módosít a fordító, annál sikeresebb lesz a humorfordítás. Több esetben azt láthattuk, hogy míg a Sz szintjének módosítása a humoros hatás hiánytalan megőrzésével járt, addig a CP szintjén történő módosulás a humoros hatás minőségére is nagyobb kihatással volt (az attardói humorfordítás-elmélet más szempontú kritikájára l. ANTONOPOULOU 2002). Ezen kívül a FNy-i és a CNy-i megoldások összevetése, valamint a módosulás/eltolódás típusának megállapításakor fokozott nehézséget okozott a humornak a vizsgált anyagban láncokba szerveződő jellege, valamint az is, hogy az attardói humorfordítás-elmélet nem ejt szót azokról az esetekről, amikor a célnyelvi szövegben új humoros elem jelenik meg, illetőleg amikor a bekövetkező módosulások a humoros hatást erősítik (amint erre a vizsgált korpusz számos példát szolgáltatott).

A humor kulturális beágyazottságából fakadó eltolódást nem találtam az elemzett szövegben. Ez feltehetően a szöveg típusából (fiktív helyszínen – nem konkretizált országban és városban – játszódoó groteszk-abszurd-nonszensz tanmese, a végletekig sztereotipizált, valamint nonszensz mesei szereplőkkel) következhet.

A gyermeki-felnőtt kettős olvasattal kapcsolatban azt láhattuk, hogy azt a fordítás több alkalommal erősíti (intertextuális utalások behozásával), és ezzel új humoros elemet hoz létre. Más helyeken ugyanakkor eltűnik a célnyelvi változatban a kettős olvasat lehetősége (különösen igaz ez a betegségek szemantikai mezejét előhívó személynevek esetében, mint Prinzmetel vagy Angina).

A szóbeliség kérdéseire kapcsolható nyelvi játékok és tágabb értelemben a hangzáshoz kapcsolódó humor tekintetében elmondható, hogy valamely alacsonyabb szinten – elsősorban a Sz szintjén – történő módosulással minden esetben megőrizhető volt a nyelvi játékon alapuló FO (igaz, olykor motiválatlan elemeket kellett behozni ennek érdekében, azonban ez csupán a humoros elem minőségében – erősségében – okozott módosulást, de nem tüntette el teljesen a humoros elemet), így nem igazolható az a feltételezés, miszerint a nyelvi játékok fordítása fokozott nehézséget okozott volna a fordító számára. Még a nyelvi játékok esetében csak igen bonyolult megőrizhető humorláncokat is rendszerint sikerült megőriznie a fordítónak; amiből arra következtethetünk, hogy a fordító kiemelt jelentőséget tulajdonított a humoros elemek fordításának az elemzett szövegben. Ennek alapján felállítható egy olyan hipotézis, mely szerint a humoros gyerekirodalomban a humoros elemek átvitele elsőbbséget élvez más elemeknek (például a szituáció elemeinek) átviteléhez képest; és ezen belül is magának a FO-nak a megőrzése bizonyul legfontosabbnak. Megfigyelhető volt továbbá, hogy a fordító humorláncokat hoz létre ott is, ahol a forrásnyelvi szövegben még különálló humoros elemek szerepeltek; ebből pedig egy olyan hipotézis állítható fel, miszerint a láncokba szerveződő humorral erősebb humoros hatás érhető el, mint különálló humoros elemekkel (e hipotézist érdemes volna a relevanciaelmélet keretei közt megvizsgálni – l. YUS 2012). E jelenség vizsgálatakor szintén gyümölcsöző lehetne Toury megközelítésének alkalmazása, miszerint „(...) egy célnyelvi megoldás megléte önmagában sohasem implikálja azt, hogy a forrásszövegben az adott helyen egy megoldandó PROBLÉMÁT kellene találnunk. Inkább úgy kellene felfognunk hogy a kettő kölcsönösen meghatározza egymást (TOURY 1995: 77 – saját fordítás; a szerző kiemelése).^{vi}

Az elemzett szövegben a kép és szöveg kapcsolatából fakadó humor, illetőleg a kép és szöveg kapcsolatából adódó fordítási problémák nem jelentkeztek hangsúlyosan. Ez ismét csak a szöveg típusából adódhat, mivel a meseregény feltételezhető célközönsége (noha a birtokomban lévő angol és magyar kiadás egyike sem tünteti fel az életkorban pontosabban behatárolt célközönséget) a 8–12 éves korosztály közé esik, akiknél már egyre inkább visszaszorulóban van az illusztrációk szerepe. A vizsgált kötetekben találhatók ugyan illusztrációk, ezek azonban kevésbé hangsúlyosak, és a humorfordítás tekintetében nem okoznak fordítási problémát.

Megemlítenő még, hogy a gyermekirodalmi szövegekre jellemző honosító fordítás a vizsgált korpuszban is hangsúlyosan jelen van, ami elsősorban a tulajdonnevek lefordításában mutatkozik meg; ez az eljárás azonban sok esetben a humoros hatás megszűnését eredményezi.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy noha a fordítás során valóban elvesztek bizonyos humoros elemek, az új elemek megjelenése sokkal hangsúlyosabb a FNy-i szövegben meglévő humoros elemek elhagyásához képest, így semmiképp nem állíthatjuk azt, hogy a szövegegész szintjén lefordíthatatlannak bizonyult volna a humor. Ami meglepőbb, hogy lokálisan jóval több alkalommal került új humoros elem a szövegbe, mint ahány elveszett a fordítás során. Kérdéses, hogy mivel magyarázható a humoros elemek számának megugrása a fordításban, és úgy gondolom, érdemes volna ezt a jelenséget tágabb kontextusban, nagyobb szövegtörzshöz, esetleg a fordítási normák (TOURY 1995) értelmezési keretében megvizsgálni. A vizsgált korpuszra nézve sem magyarázhatjuk ezeket a műveleteket minden esetben a lokális kompenzáció műveletével (jóllehet erre is szolgáltat példát a vizsgált szöveg). A jelenség mögött esetleg valamilyen, a célnyelvi kultúrára jellemző fordítási norma állhat, ám e hipotézis igazolásához mindenképpen jóval nagyobb – tágabb időközben megjelent, több szerző műveit és több fordító munkáját tartalmazó – gyermekirodalmi korpuszra, valamint a szubjektivitás kiküszöbölésével (akár a gyerekolvasók bevonásával, kérdőíves felméréssel) volna szükséges vizsgálni az említett eltolódásokat.

A vizsgálatból – a fenti korlátozásokra tekintettel – az alábbi kérdésfeltevések fogalmazhatóak meg a további kutatások számára:

- Miért található jóval több humoros elem a magyar célnyelvi szövegben? Összefüggésben állhat-e ez a jelenség a humor láncokba szerveződő jellegével, a kompenzáció jelenségével, illetőleg a célnyelvre jellemző fordítási normákkal?
- Mennyire gyerekirodalom-specifikusak a vizsgálat eredményei, és mennyiben jellemzőek kifejezetten az angol–magyar nyelvpárban a fordított humoros gyerekirodalom fordítására?

További lehetséges kutatási irány a fordított humoros gyerekirodalmi és a fordított humoros felnőttirodalmi korpusz összehasonlító vizsgálata az eltérő fordítási normák pontosabb meghatározására; valamint ugyanebből a célból érdemes lehet a fordított humoros gyerekirodalmi korpuszt egy fordított humoros ifjúsági irodalmi korpuszsal, továbbá egy nem fordított – eredeti magyar – humoros gyerekirodalmi korpuszsal összevetni. Érdekes lehet továbbá a magyarra fordított humoros gyerekirodalmi korpuszhoz az ugyane korpusz magyarra fordított filmadaptációinak, illetőleg képregény-adaptációinak fordításaival összevetni, mivel feltételezhető, hogy utóbbiaknál a humor nagyobb része vész el a vizuális kód fokozott szerepéből fakadó fordítási nehézségek miatt. Végül pedig érdemes volna megvizsgálni, hogy a fent

megfigyelt jelenségek esetében csak angol–magyar tendenciáról beszélünk, vagy ez a jelenség más nyelvpárok esetében is megfigyelhető.

A vizsgált minta természetesen túl kicsi ahhoz, hogy a fenti kérdések megválaszolására a legcsekélyebb kísérletet tehessük rajta keresztül; ehhez több mű, több szerző, több fordító és több nyelv bevonása lenne szükséges. A fenti példák talán arra voltak elegendőek, hogy segítségükkel rávilágíthattunk a kétségtelenül jelen lévő tendenciákra, és így eljuthattunk a kérdések/hipotézisek megfogalmazásáig. Érdeemes lenne továbbá a szerkesztők szerepét is megvizsgálni és meghatározni az új humoros elemek bekerülésével kapcsolatban (hiszen nem feledkezhettünk meg arról, hogy publikált fordításoknak az eredetivel történő összevetésekor az esetek túlnyomó többségében egy már szerkesztésen átesett célnyelvi szövegváltozatot vetünk össze a forrásnyelvi szöveggel).

Irodalom

- ANTONOPOULOU, E. 2002. A Cognitive Approach to Literary Humour Devices: Translating Raymond Chandler. *The Translator*. Vol. 8. No. 2. 195–220.
- ALVSTAD, C. 2010. Children's literature and translation. In: GAMBIER, Y.–DOORSLAER, L. V. (eds.) *Handbook of Translation Studies*. Vol. 1. Amsterdam: Benjamins 22–27.
- ATTARDO, S. 1994. *Linguistic Theories of Humour*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- ATTARDO, S. 2001. *Humorous Texts: A Semantic and Pragmatic Analysis*. Humor Research Series, 6. Berlin and New York: Mouton de Gruyter.
- ATTARDO, S. 2002. Translation and Humour. An Approach Based on the General Theory of Verbal Humour (GTVH). *The Translator*. Vol. 8. No. 2. 171–192.
- FORGÁCS E. 2000. Az ambiguitás mint szövegkonstituáló elem. A nyelvi játékok fordíthatóságáról. *Fordítástudomány*. 2. évf. 2. sz. 24–35.
- GRICE, H. P. 1997. A társalgás logikája. In: PLÉH Csaba–TERESTYÉNI Tamás–SÍKLAKI István (szerk.) *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Budapest: Osiris Kiadó. 213–227.
- GUTT, E. A. 2000. *Translation and Relevance*. Cognition and Context. Manchester & Boston: St. Jerome Publishing.
- JAKOBSON, R. 1959. On Linguistic Aspects of Translation. In: BOWER, R. A. (ed.) *On Translation*, Cambridge, MA: Harvard University Press. 232–239.
- KLAUDY K. 2014. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába. Angol / Német / Orosz fordítástechnikai példatárral*. Budapest: Scholastica.
- LENDVAI E. 1999. Verbális humor és fordítás. *Fordítástudomány*. 1. évf. 2. sz. 33–43.
- NEWMARK, P. 1988. *Approaches to Translation*. Hertfordshire: Prentice Hall.
- RASKIN, V. 1985. *Semantic Mechanisms of Humour*. Reidel: Dordrecht.
- SCHNELL Zs. 2013. A gyermekhumor kognitív nyelvészeti vizsgálata, In: VARGHA K.–t. LITOVKINA A.–BARTA Zs. (szerk.): *Sokszínű humor. A III. Magyar Inter-*

- diszciplináris Humorkonferencia előadásai. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 151.* Budapest: Tinta Könyvkiadó–ELTE Bölcsészettudományi Kar–Magyar Szemiotikai Társaság.
- TOURY, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: Benjamins.
- VANDAELE, J. 2010. Humor in Translation. In: GAMBIER, Y.–DOORSLAER, L. V. (eds.) *Handbook of Translation Studies*. Vol. 1. Amsterdam: Benjamins. 147–152.
- XENI, E. 2014. *Investigating the process of translation: humour translation norms, strategies and approaches in children's literature*. Masters thesis, Aston University. <http://eprints.aston.ac.uk/22440/> (Megtekintve 2015. május 19-én)
- XENI, E. 2011. Issues of Concern in the Study of Children's Literature Translation. In: PANAOU, P. (ed.) *Comparative Studies in Children's Literature. Κείμενα* (13). http://keimena.ece.uth.gr/main/t13/Xeni_final_text_English.pdf (Megtekintve 2015. május 19-én)
- YUS, F. 2012. Relevance, humour and translation. In: WALASZEWSKA, Ewa–PISKORSKA, Agnieszka (eds.) *Relevance Theory. More than Understanding*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. 117–145.

Források

- DAHL, R. 1964. *Charlie and the Chocolate Factory*. New York: Alfred A. Knopf, Inc.
- DAHL, R. 1990. *Karcsi és a csokoládégyár*. Budapest: Park.

A tanulmány részben a XI. Fordítástudományi PhD-konferencián elhangzott előadás anyagán alapul (*A nyelvi humor fordítása*, Budapest, 2014. április 10.)

-
- ⁱ A humorfordítás esetében a funkcionális megközelítés tűnik leggyümölcsözőbbnek, ahol a hangsúly a célnyelvi olvasókra tett hatáson van, azaz a fordítás akkor tekinthető sikeresnek, ha a célnyelvi olvasókra ugyanúgy hat a célnyelvi szöveg, mint ahogyan a forrásnyelvi olvasókra hatott a forrásnyelvi szöveg. A humoros szövegek esetében ez a humoros hatás reprodukálását jelenti; ami viszont azért válhat problémássá, mert kultúránként eltéréseket mutat, hogy az emberek mit találnak humorosnak (XENI 2014: 137).
- ⁱⁱ Ezt bizonyítja számos kiadása: Park 1990, Animus 2005, Scolar 2014 – a legutóbbi kiadás *Charlie és a csokigyár* címmel, de változatlan fordításban jelent meg (a cím megváltoztatását a mozifilmváltozat behozatala indokolta).
- ⁱⁱⁱ L. Attardo: 'a very common strategy of humorous texts is to have an essentially serious plot, with humor scattered along the vector' (2001: 29), valamint 'humorous texts divide in two classes' és ezek közül a második osztályba azokat a humoros szövegeket sorolja, amelyek struktúrájukban nem hasonlítanak a viccekre; ez utóbbi típussal kapcsolatban a szerző megjegyzi, hogy legjobban úgy elemezhető, ha szétválasztjuk egy nem humoros narratívára és a narratívában megjelenő humoros komponensre (uő, uott).

-
- ^{iv} Az itt tárgyalt metodológiai kérdésekre Attardo 2001 az „ideális olvasó” fogalmának bevezetésével igyekszik frappáns választ adni; választ azonban nem érzem teljesen meggyőzőnek. Bővebben l. 2001: 31–32., ill. az ideális olvasóval kapcsolatban 34–35).
- ^v Attardo *jab lines*-nak nevezi ezeket, de problémásnak tartom ezt az elnevezést, tekintve, hogy a legváltozatosabb hosszúságú szövegrészekről van szó.
- ^{vi} A target-text solution would never just imply the existence of a corresponding PROBLEM in the source text. Rather, the two should be conceived of as determining each other in a mutual way.’ (TOURY 1995: 77, kiemelés a szerzőtől)